

Krytyczna teoria organizacji w literaturze przedmiotu. Wybrane zagadnienia¹

Wojciech W. Gasparski

Akademia Leona Koźmińskiego

Od lat dwudziestu w Akademii Leona Koźmińskiego (ALK) prowadzone jest Seminarium Krytycznej Teorii Organizacji nawiązujące do tradycji seminariów prakseologicznych, naturalne jest więc odwoływanie się w toku działalności tego Seminarium do prakseologicznych związków teorii organizacji z teorią sprawnego działania. Pożyteczne wydaje się zapoznanie z niektórymi publikacjami poświęconymi tej problematyce odwołującymi się wprost do teorii krytycznej. Umożliwi to wskazanie podobieństw i różnic występujących w krytycznym ujmowaniu problematyki organizacyjnej dotyczącym teorii, edukacji i praktyki. Autorzy większości prac na temat krytycznego podejścia do zagadnień organizacyjnych odwołują się na ogół do koncepcji „teorii krytycznej” wywodzącej się z rozważań prowadzonych przez badaczy zaliczanych do szkoły frankfurckiej. Podejście to cieszy się zainteresowaniem licznych badaczy organizacji. Krytyka teorii zarządzania, nienawiązująca do szkoły frankfurckiej, zapoczątkowana została artykułem Sumantry Ghoshala

Bad management theories are destroying good management practices opublikowanym w 2005 roku. Autor ten zarzucał bezzasadne przyjęcie przez teoretyków ekonomii założeń obciążonych ideologicznie, na których stworzyli teorie nie tyle naukowe, ile będące w „pretensjach do naukowości”. Należy także odnotować prace polskich autorów związane z krytycznym nurtem teorii organizacji i zarządzania. Również prace z zakresu etyki i społecznej odpowiedzialności biznesu są pracami krytycznymi dotyczącymi wadliwych form organizacji działalności gospodarczej i związanego z nią zarządzania. Prace te i liczne inne stanowią istotny nurt krytycznej teorii organizacji i zarządzania oraz związanej z nią ekonomii, wzbogacając kontekst filozoficzny tych dyscyplin.

Słowa kluczowe: edukacja menedżerska, krytyczna teoria organizacji, prakseologia, teoria krytyczna, teoria organizacji, teoria zarządzania

¹ Referat na jubileuszowa sesję Seminarium Krytycznej Teorii Organizacji w 20-lecie tego Seminarium 23 czerwca 2017 r.

Od lat dwudziestu w Akademii Leona Koźmińskiego (ALK) prowadzone jest Seminarium Krytycznej Teorii Organizacji² (KTO) nawiązujące do tradycji seminariów prakseologicznych prowadzonych przez naukowców związanych z założoną przez Tadeusza Kotarbińskiego i kierowaną przez Jana Zieleniewskiego Pracownią Ogólnych Problemów Organizacji Pracy PAN przekształconą w Zakład Prakseologii PAN³. Naturalne jest więc odwoływanie się w toku działalności tego Seminarium do prakseologicznych związków teorii organizacji z teorią sprawnego działania, jak nazywana jest prakseologia zainicjowana przez Tadeusza Kotarbińskiego i uprawiana przezeń oraz przez skupioną wokół niego polską szkołę prakseologiczną, szczególnie w związku z nauką organizacji i zarządzania (NOZ)⁴.

Krytycyzm wskazany w nazwie Seminarium odnosi się do kwestii sprawności rozwiązań organizacyjnych prezentowanych i dyskutowanych na kolejnych sesjach (Kieżun, Kubin 2004: 8; Kieżun 2011). Krytykowane są więc błędy praktyczne powodujące niedostatek sprawności rozpatrywanych projektów związanych z organizacją i zarządzaniem. Projekty są bowiem wyróżnikiem nauk praktycznych⁵, jak wskazywał Kotarbiński w *Elementach teorii poznania, logiki formalnej i metodologii nauk* (1989), nauk zwanych przez Herberta A. Simona naukami o artefaktach (1968, 1980). Ten взгляд odróżnia krytyczną teorię organizacji, do której odwołują się refe-

² Wcześniej, w roku 1994, z inicjatywy Zespołu Badawczego Etyki w Biznesie i Gospodarce IFiS PAN, rozpoczęło systematyczne, comiesięczne, sesje Seminarium Etyki Biznesu, Gospodarki i Zarządzanie (EBIGOZA), kontynuując aktywność Konwersatorium Prakseologicznego. Seminarium to prowadzone jest przez Centrum Etyki Biznesu (od 2013 Centrum Etyki Biznesu i Innowacji Społecznych) ALK, IFiS PAN oraz Towarzystwo Naukowe Prakseologii, pod nazwą Seminarium Etyki Biznesu i Socjologii Ekonomicznej.

³ Następnie przekształconą w Zakład Prakseologii Instytutu Filozofii i Socjologii PAN, potem Zakład Prakseologii i Naukoznawstwa IFiS PAN, a po połączeniu z Zakładem Logiki IFiS PAN – Zakład Filozofii Języka i Działania.

⁴ W. W. Gasparski, *Prakseologia i zarządzanie: przypomnienia i uzupełnienia*, w: Górny 2016a: 13–33.

⁵ Nauka o organizacji i zarządzaniu jest jedną z nauk praktycznych, por. (Gasparski 2007, 2009).

renci na seminarium KTO, od krytycznej teorii organizacji uprawianej przez badaczy z innych ośrodków. Można się o tym przekonać z wielkiej liczby plików wskazywanych przez przeglądarkę internetową po wpisaniu hasła „critical theory of organization” oraz plików wskazywanych w odpowiedzi na hasło „critical management science/studies”, a także ich polskich odpowiedników. Pożyteczne wydaje się zapoznanie z niektórymi publikacjami poświęconymi tej problematyce odwołującymi się wprost do teorii krytycznej. Umożliwi to wskazanie podobieństw i różnic występujących w krytycznym ujmowaniu problematyki organizacyjnej dotyczących teorii, edukacji i praktyki.

Jako pracę, która zapoczątkowała krytyczne ujmowanie kwestii związanych z organizacjami wskazywana, jest kilkakrotnie wznawiana książka Gibsona Burella i Garetha Morgana *Sociological Paradigms and Organizational Analysis* z roku 1977. W dziele tym rozróżniono cztery typy ujmowania zagadnień dotyczących świata społecznego: (1) radykalnie humanistyczny, (2) radykalnie strukturalistyczny, (3) interpretacyjny, (4) funkcjonalistyczny. Teorię krytyczną uznaje się za radykalnie humanistyczne ujmowanie zjawisk świata społecznego (Carr 2005: 467).

Autorzy większości prac na temat krytycznego podejścia do zagadnień organizacyjnych odwołują się na ogół do koncepcji „teorii krytycznej⁶” wywodzącej się z rozważań prowadzonych przez

⁶ Według *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, „Teoria krytyczna ma wąskie i szerokie znaczenie w filozofii i w historii nauk społecznych. »Krytyczna teoria« w wąskim znaczeniu to nazwa kilku pokoleń niemieckich filozofów i teorii społecznych w zachodnioeuropejskiej marksistowskiej tradycji znanej jako szkoła frankfurcka. Według teoretyków tej szkoły »krytyczną« teorię można odróżnić od »tradycyjnej« teorii w zależności od określonego celu praktycznego: teoria jest krytyczna w stopniu, w jakim poszukuje ludzkiej »emancypacji z niewoli«, działa, jako »wyzwalający« wpływ »i działa« na rzecz stworzenia świata, który zaspokaja potrzeby i siły ludzi (Horkheimer 1972: 246). Ponieważ takie teorie mają na celu wyjaśnienie i przekształcenie wszystkich okoliczności, które zniewalają ludzi, opracowano wiele »krytycznych teorii« w szerszym znaczeniu. Wyłoniły się one w związku z wieloma ruchami społecznymi, które identyfikują zróżnicowane wymiary dominacji ludzi we współczesnych społeczeństwach. W obu szerokim i wąskim znaczeniu krytyczna teoria dostarcza

badaczy zaliczanych do szkoły frankfurckiej (Carr 2005; Casey 2002; Steffy, Grimes 1986; Granter 2014). Twórcami *teorii krytycznej* byli niemieccy filozofowie i socjologowie Max Horkheimer i Theodor Adorno. Została ona przedstawiona po raz pierwszy w pracy *Teoria tradycyjna a teoria krytyczna* z 1937 roku. „Max Horkheimer określał swoje stanowisko filozoficzne: opozycyjne względem rzeczywistości, a zarazem polemiczne wobec tzw. tradycyjnej – co znaczy przede wszystkim afirmatywnej i dlatego nieuchronnie konformistycznej – teorii, tak naukowej, jak filozoficznej” (Walentowicz 2014). Teoria ta służy takiemu badaniu społeczeństwa, aby umożliwiała ono dostrzeżenie jego wszystkich aspektów, zwłaszcza tych starannie ukrywanych.

Tak zwana teoria krytyczna przeciwstawiana jest teorii tradycyjnej, czyli kartezjańskiej. Teoria tradycyjna, według rzeczników teorii krytycznej, postrzega podmiot i przedmiot jako dane niezmiennne, sztywno od siebie oddzielone. Stara się poprzez obserwację wykalkulować i zobiektywizować dane zjawisko. Natomiast teoria krytyczna sprawia, że podmiot odnajduje się w przedmiocie, jest ściśle powiązany ze społeczeństwem i historią, a każdy z nich odznacza się społecznym charakterem, co powoduje, że faktom nie przyznaje się statusu bezpośrednich danych.

Teoria krytyczna sama ma licznych krytyków, co zrozumiałe, nawet – wydaje się, że w świetle teorii krytycznej – pożądane. Krytycy teorii krytycznej określają ją m.in. tak oto:

Teoria krytyczna jest uzasadnieniem negacji jako postawy i negacją wszelkiego myślenia pozytywnego prowadzącego do weryfikowalnych skutków. Jest teorią działania niewymagającego ani wiedzy, ani umiejętności logicznego myślenia, a wręcz jakąkolwiek systematyczną wiedzę i logiczne myślenie negującą i piętnującą. Teoria krytyczna jest hymnem na cześć nieuctwa zwolnionego z wszelkiej odpowiedzialności za własne skutki.

opisowych i normatywnych podstaw do badań społecznych mających na celu zmniejszenie dominacji i zwiększenie wolności we wszystkich formach”, <https://plato.stanford.edu/entries/critical-theory/> [dostęp 6.05.2017].

Teoria krytyczna jest postawą niewykształconego, rozkapry-szonego dziecka⁷.

Niezależnie jednak od krytyki samej teorii krytycznej cieszy się to podejście zainteresowaniem licznych badaczy organizacji. Oto australijski badacz Adrian N. Carr (2002), powołując się na pracę Giroux (1983), pisze, że termin *teoria krytyczna* ma dwa znaczenia: (1) odnosi się do szkoły promującej pewien specyficzny rodzaj myślenia, chodzi tu, jak wcześniej powiedziano, o szkołę frankfurcką; (2) jest autokrytycznym podejściem w reakcji na dogmatyzm przyjmowanych założeń. Autor ten zauważa, że teoria krytyczna z jej dialektycznym oglądem świata⁸ wpływa na badaczy zajmujących się teorią organizacji i teorią zachowań. Wpływ ten, jak sugeruje cytowany autor, wywierany jest na trzy obszary: (1) relacje zachodzące między podmiotem badającym (badaczem) a tworzeniem teorii, (2) relacje między interesem publicznym i polityką, (3) relacje między tymi, którzy pełnią funkcje zarządcze (*Administration/ Management*) a przyjmowanymi założeniami dotyczącymi stosunków z pracownikami (Carr 2002: 483 i nast.).

Podobne ujęcie znajdujemy już we wcześniejszym artykule *A critical theory of organization science* autorstwa dwu amerykańskich badaczy Briana D. Steffy'ego i Andrew J. Grimesa opublikowanym w „Academy of Management Review” w 1986 roku. Autorzy ci tak streszczają zawartość artykułu: Teoria krytyczna jest ogólną metodą analizy nauki o organizacji opartej zazwyczaj na naukach przyrodniczych lub na paradygmacie interpretacyjnym. Ujęcie krytyczne polega na wprowadzeniu specyficznej epistemologicznej analizy do metodologii nauki o organizacji. W szczególności teoria krytyczna dostarcza środków badania wpływu czynników społecznych i politycznych na badacza i na przedsięwzięcie badawcze, a także na praktyków i na członków organizacji. Analiza ta wymaga poddania

⁷ <http://www.historiasztuki.com.pl/strony/021-05-00-ANTYKULTURA-PODSTAWY-TEORIA-KRYTYCZNA.html> [dostęp 02.03.2017].

⁸ Cytowany jest artykuł (Horkheimer, Adorno 1974) przez autora książki (Lenoir 2016).

badaniu ideologii, techniki i praktyki stosowanej w związku z działalnością organizacji (s. 322).

Przez *paradygmat interpretacyjny* cytowani autorzy rozumieją jednowymiarową (*monological*) formę wnioskowania eliminującą pewne istotne zagadnienia. Towarzyszący temu subiektywizm jest, ich zdaniem, obciążony poglądami badacza oraz jego preferencjami (*biases*). Ponadto występuje problem walidacji związany z przekonaniem badacza, że przyjęta przezeń interpretacja jest prawdziwa (s. 323). Teorię krytyczną rozumieją cytowani autorzy zgodnie z pracą D. Helda *Introduction to Critical Theory: Horkheimer to Habermas* (1980). Autorzy ci zwracają uwagę na to, że teoria krytyczna jest empiryczną i praktyczną filozofią skupioną na epistemologicznej kwestii relacji zachodzących między metodą a teorią i jej społecznymi konsekwencjami ze względu na przyjęte przez badacza: rodzaj i metodologię badań (s. 323). Autorzy nie tyle prezentują krytyczną teorię nauki o organizacji, ile normatywne i ogólne ramy filozoficznej krytyki badań dotyczących organizacji.

Obszerniejszą charakterystykę krytycznej teorii organizacji przedstawia brytyjska autorka Catherine Casey w monografii *Critical Analysis of Organizations: Theory, Practice, Revitalisation* (SAGE Publications 2002, London). Autorka deklaruje, że prezentuje „nowe krytyczne podejście do współczesnej analizy organizacji”, które wprawdzie nawiązuje do teorii krytycznej ze szkoły frankfurckiej „jednakże, aby uniknąć scholastycznych skłonności tej szkoły oraz skupienia na składnikach charakterystycznych dla filozofii” korzysta także z analizy społecznej z jej wymiarami historycznym i empirycznym. Umożliwia to, zdaniem autorki, „znalezienie odnowionej i *znów* żywej teorii krytycznej zorientowanej na istniejące i pojawiające się tendencje społeczne, kontestacje i walkę” Autorka nawiązuje do socjologii Alaina Touraine’a (1988, 1995, 1996). Jest to socjologia, w której odrzuca się założenie traktujące społeczeństwo jako „racjonalnie zorganizowane wokół centralnego systemu instytucjonalnych i behawioralnych regulacji”. Autorka przyjmuje to stanowisko i funduje na nim koncepcję organizacji

i analizie praktyk organizacyjnych” (s. 4). „Koncepcja ta przedstawia praktyki organizacyjne w nowym świetle. Wskazuje, że nawet jeśli organizacje są formą złożonych systemów produkcyjnych, to są takimi w kontekście dynamiki zaangażowanych aktorów i instytucji. Nowe ujęcie aktywności społecznej ujawnia nowych aktorów – aktorów *postindustrialnych* traktujących swe życie w związku z pracą, bądź w opozycji do pracy, w organizacji” (s. 199). Uważa, że z całą powagą należy traktować starania pracowników o korzystanie z kultury nie tylko dla podniesienia efektywności produkcji, ale także dla ich osobistego rozwoju. Co nie miało miejsca w „modernistycznym” – jak go nazywa – sposobie traktowania praktyk organizacyjnych. I pointuje: „Krytyczna analiza organizacji ujawnia i interpretuje występujące konflikty, zachęcając do przemyslenia i rekompozycji organizacji oraz do ogólniejszej analizy społecznej i praktyki” (s. 199).

Kolejna praca to artykuł brytyjskiego badacza Edwarda Grantera *Critical theory and organization studies* zamieszczony w oksfordzkim podręczniku socjologii, teorii społecznej i studiów organizacyjnych opublikowanym w roku 2014. Artykuł ten stanowi encyklopedyczną prezentację związków krytycznej teorii organizacji z teorią krytyczną szkoły frankfurckiej. Czytamy w nim, że: „Chociaż odwołania do szkoły frankfurckiej obecnie pojawiają się w pracach o badaniach organizacyjnych rzadziej aniżeli miało to miejsce wcześniej, to jednak nadal jej krytyczne spojrzenie na epistemologię i socjologię jest użyteczne” (s. 555).

Autor przypuszcza, że różnicą między okresem popularności szkoły frankfurckiej a czasami obecnymi jest pojawienie się neo-liberalizmu jako ideologicznie i politycznie dominującej odmiany kapitalizmu. W związku z tym spotyka się analizy związanych z tym niespójności oraz dominacji kapitału finansowego zwanej *finansaryzacją*. Jako skutki wskazywane są: wzrost kapitału finansowego, rosnące ubóstwo i nierówności społeczne, militaryzacja i represyjność. Granter stwierdza, że

W badaniach pracy i organizacji wielu autorów przyjmuje epistemologiczny punkt widzenia zgodny z teorią krytyczną, jednakże szkoła frankfurcka nie ma monopolu jako wzorzec dla krytycznej socjologii. W badaniach zmian zachodzących w procesach zarządzania pracą, pod wpływem rosnącego nacisku na sprawność (*efficiency*) jednym z głównych zadań dzisiejszych badań społecznych jest opisanie szerszej sytuacji ekonomicznej i politycznej w terminach jej znaczenia dla życia i kariery ludzi zaangażowanych [w tę działalność – W. W. G.]. Zadanie to jest traktowane serio przez teoretyków krytycznych przy jednoczesnym zachęcaniu do lektury ich prac przez możliwie szeroki krąg czytelników (s. 556–557).

Cytowany autor uważa, że wskazywany przezeń dorobek badawczy licznych autorów stanowi swego rodzaju formę krytycznej teorii społecznej ukierunkowanej na wyjaśnienie, że „sprawy nie potoczyły się ot tak sobie”. Badania te obejmują analizę globalnego wpływu ideologii neo-liberalnej na politykę społeczną i relacje między pracą a życiem ludzi. „Te krytykowane kwestie społeczne i organizacyjne – pisze cytowany autor – były rozważane w pewnym stopniu z perspektywy teorii krytycznej, której profil i wpływ mogą zostać wzbogacone w badaniach dotyczących organizacji” (s. 557). Granter dodaje, że takie podejście do badań nad organizacjami dostarcza badaczom zainteresowanym sprawiedliwością społeczną i rolą dominujących mechanizmów w organizacjach i życiu ludzi (codzienności), atrakcyjnej metody analizy. „Badacze ci – pisze – znajdą w niej wyjaśnienie dlaczego organizacje nie są wyizolowane, ale stanowią część społecznej całości z występującymi konfliktami natury ideologicznej, ekonomicznej, kulturowej, politycznej i historycznej wywierając wpływ na kształtowanie kultury organizacyjnej. Analiza miejsca organizacji w ideologicznych ramach zaawansowanego kapitalizmu wydaje się niezbędna współcześnie bardziej niż kiedykolwiek wcześniej” (s. 557).

Wcześniejsza krytyka nauki o zarządzaniu (*management science*) zapoczątkowana została, jak się wydaje, pracą *Critical Management Studies* (Alvesson, Willmott 1992). Obecnie jest to zbiór prac, w dużym stopniu nawiązujących do teorii krytycznej wywodzącej

się ze szkoły frankfurckiej, krytycznie odnoszących się do tradycyjnych teorii zarządzania oraz szkół biznesu, które je upowszechniają⁹.

Krytyka teorii zarządzania, nienawiązująca do szkoły frankfurckiej, zapoczątkowana została artykułem Sumantry Ghoshala *Bad management theories are destroying good management practices* opublikowanym w 2005 roku w „Learning & Education” (4[1]: 75–81). Autor ten zarzucał bezzasadne przyjęcie przez teoretyków ekonomii ze szkoły chicagowskiej założeń obciążonych ideologicznie, na których stworzyli teorie nie tyle naukowe, ile będące w „pretensjach do naukowości”. Teorie te wykorzystane zostały następnie na gruncie nauki o zarządzaniu jako podstawa edukacyjna kadry menedżerskiej w licznych szkołach biznesu. Doprowadziło to do skandali takich jak upadek Enronu, a następnie do kryzysu finansowego.

W 2015 roku opublikowany został na łamach periodyku „Philosophy of Management” artykuł G. A. Daneke i A. Sagera nawiązujący do krytyki edukacji menedżerskiej. Mimo upływu dekady od opublikowania artykułu Ghoshala głoszącego, że „złe teorie zarządzania” powodują „niszczenie dobrej praktyki zarządzania” artykuł ten nie stracił na znaczeniu. Nadal szkoły biznesu uczą tego samego. Teoria agencji oraz ekonomia neoklasyczna doprowadziły do finansjaryzacji społeczeństwa czego pochodną był kryzys finansowy. Autorzy argumentują, że konieczna jest zmiana treści nauczanych i przyjęcie realistycznej koncepcji ludzkiej natury oraz uwzględnianie kontekstu sprawiedliwości społecznej, na czym powinna opierać się edukacja menedżerska. Stanowisko to podtrzymuje i rozwija Miriam Green w artykule *Neoliberalism and management scholarship: educational implications* (2016). W artykule tym wskazuje się błędne traktowanie teorii organizacji i zarządzania jako jednej z nauk o naturze, tj. przyrodniczych, a nie nauk społecznych. Przyczyną tego jest „utowarowienie wszystkiego” (*commodifi-*

⁹ https://en.wikipedia.org/wiki/Critical_management_studies [dostęp 19.04.2017]; także w: Mingers 1992.

cationn of everything). Skłania to redaktora periodyku „Philosophy of Management” do zadania pytania: „Czy rozwinięte gospodarki nie odeszły od społecznego zorganizowania opartego na politycznej reprezentacji, tworząc nową formację społeczną – »towarokrację« (*commoditocracy?*)” (Griseri 2016: 179).

Zasadność krytycyzmu podnoszona jest także przez francuskiego filozofa Virgila Cristiana Lenoira w jego oryginalnej książce o zabarwieniu prakseologicznym *Ethical Efficiency: Responsibility and Contingency* (2016). Książka ta jest pierwszym tomem z kognitywistycznej serii „Responsible Research and Innovation Set” wydawnictwa Wiley. Celem książki jest scharakteryzowanie pojęć „badanie”, „innowacja” i „odpowiedzialność”. Mamy tu do czynienia z paradoksem, pisze autor, polegającym na poszukiwaniu odpowiedzialności za to, co nieprzewidywalne. Chodzi o analizę i krytykę „możliwości i metod etycznego wpływu na logikę sprawności (*efficiency*)” oczekiwanej od innowacji (s. xiii).

Należy także odnotować prace polskich autorów związane z krytycznym nurtem teorii organizacji i zarządzania. W roku 2014 opublikowana została książka pod redakcją Łukasza Sułkowskiego i Michała Zawadzkiego *Krytyczny nurt zarządzania*. Książka jest zbiorem artykułów, których autorzy wskazują złożoność i społeczny charakter zarządzania i organizowania, które należy rozpatrywać w perspektywie takich wartości, jak: etyczność oraz szacunek względem drugiego człowieka. Autorzy zwracają uwagę na działania dehumanizujące, opresyjne i instrumentalne wobec ludzi w organizacjach oraz na patologie zarządzania. Wcześniej Łukasz Sułkowski prezentował na seminarium KTO swą pracę poświęconą epistemologii zarządzania napisaną pod wpływem teorii krytycznej (Sułkowski 2009, 2005). W roku 2015 opublikowany został artykuł Waldemara Walczaka *Analiza krytyczna jako metoda poznawania prawdy w naukach o zarządzaniu*. Także prace z zakresu etyki biznesu i jego społecznej odpowiedzialności są w pewnej mierze pracami krytycznymi odnośnie wadliwych form organizacji działalności gospodarczej i związanego z nią zarządzania (Gasparski

2012; Gasparski 2016; Rok 2013). Prace te i liczne inne stanowią istotny nurt krytycznej teorii organizacji i zarządzania oraz związanej z nią ekonomii¹⁰.

Na zakończenie dwie uwagi. Pierwsza to zastrzeżenie, że w referacie przedstawione zostały jedynie fragmenty ważniejszych prac nurtu krytycznego w badaniach dotyczących organizacji i zarządzania. Prac tych, o różnym szczeblu ogólności, jest znacznie więcej.

Druga uwaga jest przypomnieniem stwierdzenia Tadeusza Kotarbińskiego z jego dzieła *Elementy teorii poznania, logiki formalnej i metodologii nauk*, że: „Filozofia danej nauki byłaby [...] nauką o danej nauce, inaczej: teorią danej nauki, jeszcze inaczej, a może najlepiej: krytyką¹¹ danej nauki (z punktu widzenia walorów metodycznych w najszerszym tego słowa znaczeniu)” (Kotarbiński 1990: 416). Jest więc *krytyczna teoria organizacji w pewnym sensie* filozofią nauki o organizacji, dostarczając istotnego wglądu w metodologiczne podstawy tej dziedziny wiedzy służącej edukacji na rzecz praktyki zarządzania. O tym warto pamiętać, gdy się naucza przyszłych menedżerów, a także w codziennej praktyce uprawiania tego zawodu.

BIBLIOGRAFIA

- Alvesson, M., Willmott, H., eds., 1992, *Critical Management Studies*, London, Sage.
- Burrell, G., & Morgan, G., 1979, *Sociological Paradigms and Organizational Analysis*. London: Heinemann (ostatnie wznowienie w 2005 przez Ashgate).
- Carr, A. N., 2005, *The challenge of critical theory for those in organization tTheory and behavior: An overview*, „International Journal Of Organization Theory And Behavior”, 8 (4): 466–494.
- Casey, C., 2002, *Critical Analysis of Organizations: Theory, Practice, Revitalization*, London, SAGE Publications.
- Daneke, G. A., Sager, A., 2015, *Ghoshal's ghost: Financialization and the end of management theory*, „Philosophy of Management” 4(1): 29–45.
- Deetz, S., 1982, *Critical interpretive research in organizational communication*. „Western Journal of Speech Communication”, 46: 131–149.

¹⁰ Na przykład: Gasparski 2009: 55–59; Klimczak 1998, 2008, a także liczne referaty prezentowane na seminarium EBIGOZA (zob. przypis 1).

¹¹ Podkreślenie – W. W. G.

- Gasparski, W., 2007, *Wiedza o organizacji i zarządzaniu oraz jej poznawcze ugruntowanie*, „Współczesne Zarządzanie”, 1: 34–47.
- Gasparski, W., 2009, *Fizyka i inżynieria ekonomii*, w: M. Rocki (red.), *Jakość kształcenia ekonomicznego*, PTE, Warszawa, s. 55–59.
- Gasparski W., 2009a, *Znaczenie i istota epistemologii oraz metodologii nauki o zarządzaniu*, „MBA” 4(96): 20–26.
- Gasparski W., 2011, *Tadeusz Kotarbiński – filozof praktyczności i jego dzieło*, w: W. Kieżun (red.), *Krytycznie i twórczo o zarządzaniu*, Warszawa, Wolters Kluwer, s. 39–62.
- Gasparski, W., red., 2012, *Biznes, odpowiedzialność, etyka: Podręcznik akademicki*, dodruk, Warszawa, PWN.
- Gasparski, W., 2016, *Krótką historia etyki biznesu tu i teraz*, „Etyka Biznesu i Zrównoważony Rozwój. Interdyscyplinarne studia teoretyczno-empiryczne”, Śląskie Centrum Etyki Biznesu i Zrównoważonego Rozwoju, Zabrze, <https://www.polsl.pl/organizacje/SCE-BIZR/Documents/Kuzior%20Aleksandra%20-%20Etyka%201-2016.pdf>.
- Gasparski, W., 2016a, *Prakseologia i zarządzanie: przypomnienia i uzupełnienia*, w: P. Górny (red.), *Efektywność zarządzania w świetle prakseologii i normalizacji*, Akademia Obrony Narodowej, Warszawa, s. 13–33.
- Giroux, H., 1983, *Critical Theory and Educational Practice*. Geelong, Deakin University.
- Ghoshal, S., 2005, *Bad management theories are destroying good management practices*, „AOM Learning & Education”, 4(1): 75–81.
- Granter, E., 2014, *Critical theory and organization studies*, w: P. Adler, P. du Gay, G. Morgan, M. Reed, eds., „The Oxford Handbook of Sociology, Social Theory, and Organization Studies: Contemporary Currents”, Oxford, Oxford University Press, s. 534–560.
- Green, M., 2016, *Neoliberalism and Management Scholarship: Educational Implications*, „Philosophy of Management”, 15(3): 183–202.
- Griseri, P., 2016, *Editorial: Meanings and Processes*, „Philosophy of Management” 15(3): 179–181.
- Horkheimer, M., 1937, *Traditionelle und kritische Theorie*, „Zeitschrift für Sozialforschung”, 6(2): 245–292; Powszechna Encyklopedia Filozofii, Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu, <http://www.ptta.pl/pef/pdf/f/frankfurckaszkola.pdf> [dostęp 02.03.2017].
- Horkheimer, M., Adorno, T. W., 1974, *La dialectique de la raison*, Paris, Gallimard.
- Held, D., 1980, *Introduction to Critical Theory: Horkheimer to Habermas*, Berkeley, University of California Press.
- Kieżun, W., Kubin, J., red., 2004, *Dobre państwo*, Warszawa, WSPiZ.
- Kieżun W., red., 2011, *Krytycznie i twórczo o zarządzaniu*, Warszawa, Wolters Kluwer.
- Klimczak, B., 1998, *Racjonalność i etyczność w modelach ekonomii*, „Prakseologia” 138.
- Klimczak, B., 2008, *Między ekonomią a etyką*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław.
- Kotarbiński, T., 1990, *Elementy teorii poznania, logiki formalnej i metodologii nauk. Dzieła wszystkie*, Wrocław, Ossolineum, s. 415–416.
- Lenoir, V. C., 2016, *Ethical Efficiency: Responsibility and Contingency*, Hoboken NJ, Wiley.
- Mingers, J., 1992, *Recent Developments in Critical Management Science*, „The Journal of the Operational Research Society”, 43(1 Jan.): 1–10, https://www.jstor.org/stable/2583693?seq=1#page_scan_tab_contents [dostęp 19.04.2017].
- Rok, B., 2013, *Podstawy odpowiedzialności społecznej w zarządzaniu*, Warszawa, POLTEXT.
- Steffy, B. D., Grimes, A. J., 1986, *A Critical Theory of Organization Science*, „Academy of Management Review”, 11(2): 322–336.

- Sułkowski, Ł., 2005, *Epistemologia w naukach o zarządzaniu*, Warszawa, PWE.
- Sułkowski, Ł., 2009, *O potrzebie rozwoju epistemologii zarządzania*, „MBA”, 4(96): 12–19.
- Sułkowski Ł., Zawadzki M., red., 2014, *Krytyczny nurt zarządzania*, Warszawa, Difin.
- Touraine, A., 1988, *Return of the Actor: Social Theory in Postindustrial Society*, University of Minnesota Press, Minneapolis.
- Touraine, A., 1995, *Critique of Modernity*, Oxford, Blackwell.
- Touraine, A., 1996, *A Sociology of the Subject*, w: *Alain Touraine*, Clark, Jon and Diani, Marco, eds., London, Falmer Press.
- Walczak, W., 2015, *Analiza krytyczna jako metoda poznawania prawdy w naukach o zarządzaniu*, „e-mentor”, 1(58): 22–32, <http://dx.doi.org/10.15219/em58.1153>.
- Walentowicz, H., 2014, *Program teorii krytycznej Maxa Horkheimera*, „Nowa Krytyka: Czasopismo filozoficzne”, <http://www.nowakrytyka.pl/spip.php?article79> [dostęp 02.03.2017].

Summary

The Critical Organization Theory in the Literature. Selected Issues

The Critical Organization Theory Seminar of Koźmiński University has its 20th anniversary. It was established with the idea to continue tradition of earlier praxiological seminars run at the Department of Praxiology of the Polish Academy of Sciences. So as it was natural it referred to the relationships between management science and theory of efficient action. It seems useful, however, to get acquainted with some publications devoted directly to the critical theory itself. This will allow to identify the similarities and differences in critical thinking about organizational issues related to theory, education, and practice. The authors of most of the work on critical approach to organizational issues refer generally to the concept of „critical theory” derived from the Frankfurt School. That approach is of great interest to many organization theoreticians. The criticism of management theory, not related to the FS, was initiated by the Ghoshal’s article „Bad Management Theories are Destroying Good Management Practices” published in 2005. It is also important to note the work of Polish authors related to the critical current of organizational theory and management. Also works on business ethics and corporate social responsibility are critical towards defective forms of organizations, businesses and related management. These and many others are an important stream of critical theory of organization and management and of the related economy, enriching the philosophical context of these disciplines.

Key words: management education, critical organization theory, praxiology, critical theory, organization theory, management science

